

ЕЗИКЪТ НИ ОБЕДНЯВА ВЪПРЕКИ ПОВИШАВАНЕТО НА БРУТНИЯ ВЪТРЕШЕН ПРОДУКТ

Вера Мутафчиева

Не съм езиковед, затуй пък за колегите ми и за мене българският език е и вещество, и сечиво. Нали освен за комуникиране между българите той съществува, за да работят с него такива като нас. Те не само го използват, не само се борят с недостатъците му, но и задължително го развиват. Не съм в състояние да съдя какви са проблемите на нашите езиковеди, затуй пък съм наясно по труда на писателя, който си служи с българския.

Позволявам си да съобщя, че всред стотиците интервюта на наши писатели по какви не въпроси и водени от кого не, не съм чела интервю, предизвикано от езиковед. Ей така, да се интересува как практически работим с този език, що ни се харесва в него и какво ни липсва, кое се опитваме да приспособим към днешна дата, в каква насока запълваме липсите. От кое се отърваваме или бихме искали да се отървем. Струва ми се, такова едно допитване би било от интерес за изследвачите, пък нека не го взимат насериозно. Уви, подобен интерес не наблюдаваме, та заключавам, че може би не трябва да го очакваме. Кое не ни пречи да си приказваме поне.

Тук ще споделя някои неправилни мисли, които вероятно неведнъж ще бъдат порицани.

Измежду всички видове паника, които медиите сеят и отглеждат, не последната е тази: застрашен е българският език! Из страната се появяват табели и реклами, изписани с латиница! Населението употребява чуждици, напълно заменени с наши думи! Тоест, пробива си път - и не за първи път, тревога за бъдещето на езика ни. (По правило онези, които бият тревогата, допускат в писанията си куп чуждици, но или не знаят, че са такива, или ги имат за "добри".)

С риск да бъде заклеймена, пак ще си кажа: пуризмът е явление из миналото на европейските народи. Става въпрос за етап доста примитивен. За етапа на тогавашната национална идея той е бил оправдан: обособяването на нациите протича предимно чрез тяхното отграничаване от другите. Създаването на национални литератури пък е изисквало да бъде нормиран съответният книжовен език. По най-простия начин това става чрез прочистването на говоримия, богат на заемки от съседите, включени преди в същата държавна общност - османската, австрийската и пр. Нека езиковедите ни съобщят към кой исторически период отнасят долната граница на този процес. Боя се, че отговорът им ще бъде идеологизиран. Във всеки случай той би сочил време, далеко по-далеко от нашето.

Но при нас развитието на националната идея някак си пребуксува - за това навярно ще се изнамерят обективни причини. Ние все още сме подвластни на лозунгите на Паисий, поставил си задачата да ни разграничи от гърците. Защото нали Ботев, който пише на съвършен български без примеси, такива лозунги не вдига - ще рече, процесът е бил приключил през неговите дни, задачата е била решена. Докато ние почнем ли да разискваме върху състоянието на езика, свеждахме проблема до замърсяването му и до крутите мерки, които следва да бъдат предприети за неговото очистване. Човеку иде да попита: и какви санкции ще предприемете срещу този вид престъпления? Парична глоба, арест, изселване? Известно е, че всяка запрета при нарушаването ѝ води до санкция - какво наказание предвиждат пазителите на езиковата чистота? Ако съдим по аналогия със закони за полицията, за да се почувстваме най-после защитени, един закон за езика би могъл да ни доведе до сходни последици: взаимноизтребване между езиковеди и оперативни работници върху полето на речта.

Прочее, що се отнася до езиковедските дискусии, те по правило се съсредоточават върху чуждите заемки. Дотук - в лексиката. Днес ги подхранва неправомерното използване на една чужда азбука, латинската. Срещаме я действително къде и как паднало, понякога оправдано, но най-често - не. Това алармира даден процент граждани. Обикновено - от третата възраст, която кой знае защо изпитва нужда да доказва последователно своето родолюбие. Сякаш някой се е усъмнил, че обичаш майка си или родината си - твърде подразбиращи се чувства.

В това ли се състоят наистина проблемите на днешния български език? Дано бъда извинена от блюстителите на чистотата, ала не смятам, че думи като "клуб", "дискотека", "бар", "сервиз" и пр., ако бъдат изписани с кирилица, ще станат български думи. Нито пък че - изписани с латиница - ще докарат дотам, че да забравим своя род и език. Нелепо е дори като фикция. А смешното прекаляване с надписи на чужда азбука си има и много смешна страна: те най-редовно са неграмотни до степен, че само биха размели евентуалния желан клиент от Запада, разбира се. Като че до половината са съставени на френски, оттам нататък - на английски, или обратното. Същото важи с пълна сила за надписите с латиница, които обозначават по родните пътища селищните имена - пълна неразбория. Това е вече чист резил. Не чак толкова трудно би било да въведем единна транскрипция на тези имена - съществуват голям брой, та нищо не струва да възприемем последователно някоя от тях.

Признавам си обаче, че тъй остро повдигнатият въпрос за разпространената употреба на латиница не ме тревожи. В края на краищата всеки се излага както може - това не ангажира ни държавата, ни обществото, ами конкретен стопанин, дето му викаме бизнесмен. С течение на времето недомислиците ще изчезнат: вече ограмотено, населението ще се засрами от тях. Засега те са ни наследство от твърде трайна полуграмотност.

Зная и какво ще ми бъде противопоставено като контрааргумент: използва ли се кирилицата в страните на запад от нас? Не. Населението там действително не я познава - от това ли да се оскърбя? Бихме рекли: толкова по-зле за него! Едва ли ще измислим по-тъжно свидетелство за присъщата му ограниченост: да живееш върху континент колкото една човешка длан, а да нямаш представа за азбуката на комшията си, която всъщност се отличава от твоята с дузина букви. Срамно е. Не виждам как човек съществува, отказал се дори от маймунското чувство любопитство.

Оттук нататък ще говоря като редови работник със словото.

Не ме тревожи - отчайва ме направо смаляването на нашия неголям език. То е ужасяващо. И представлява резултат от десетилетните вредни усилия на редактори, рецензенти, критици. Те настъпателно кастреха и кастрираха родния ни език с всички сили и средства. Всеки пишещ би си припомнил безброй свои битки със законодателите в писмеността ни. (Искам да подчертая: не е вярно - както твърдят видни езиковеди, - че науката им нямала нормотворчески прерогативи. Същите учени законодателстваха, и то как!) Ако да би бил само пуризмът, който изхвърляше из нашата реч турцизми, диалектизми и чуждици. Изхвърляха по извънразумни и необяснени пред пишещия съображения какво не. "Архаизмите" например. А какъв е критерият, че дадена дума принадлежи на миналото, сиреч е мъртва? Мисля си, че тя живее, ако все още я произнасят десетина българи. Нали тепърва може да се хареса на мнозина още и отново да влезе в обращение. Или напротив: ако я изхвърляме последователно, подир поколение-две ще бъде забравена.

Очистителите на нашата лексика могат да умрат спокойни: оставиха я наполовина. И с похвалното рвение занапред да бъде доочистена.

От какво ли? От всичко, дето все още го има. На този половин език днес говорят и пишат българите, стараяйки се да го смаят още повече. Затуй нека не се чудим, че той става неизразителен, без отенъци и отсенки, но главно - неточен. Такъв някакъв: плосък и объл. А доскоро българите, желяйки да обрисуват нещо занимателно и привлекателно, казваха: "кюшелия". Тоест, с много ъгли, където се крие изненада. Сега езикът ни не крие изненади. До голяма степен си сигурен към кое съществително какво прилагателно принадлежи. (Можем да направим тест.) И цялата тази едва ли поправима пакост дойде от узаконената и агресивна полуграмотност: колкото по-малък и прост направим езика си, толкова по-лесно ще минаваме за грамотни! Но и увреденият език си отмъсти: въпреки смаяването и опростяването му днес рядко ще прочетете сносно съставен текст. Другояче изразено: не простотата, а познаването на езика ще отличат автора на текста.

Предполагам, че нашите езиковеди страдат от неврози - на тяхно място не би ме ловил сън: да присъстваш как крее и се стопява обектът на науката ти! Представете си химик, пред чиито отчаяни очи вземе, та изчезне половината Менделеева таблица! Не означенията на елементите, ами самите елементи.

Нещо подобно протича днес (трябва да установим: протекло е вече) с българската граматика. Тя губи не само мускулатурата си, но и части от своята костна система. Какво става с българския глагол, с огромното му многообразие от времена, наклонения, залози? (Тук се налага да предупредя уважаемата публика, че използвам терминология от детството си - зная, че днес тя е променена.) Българинът употребява три до четири времена. Няма условно наклонение, възвратното е заменило страдателния залог най-незаконно и некрасиво. Не бива да забравяме, че език и мислене стоят в единство; опростяването на глагола ни пречи да ситуираме с точност явленията във времето, да уточним причинно-следствените връзки.

Оттам - катастрофално намаля, почти до изчезване, употребата на причастията. Тях просто вече ги няма, а всеки писател би свидетелствал, че те му трябват. Преди двайсетина години един популярен виц почиваше върху забравеното като такова деепричастие: "вървейки, пасейки". Смееше се цяла София. Кому се смееше. До пълна двуизмерност намаляха в речта ни предлозите, заместени с четири-пет от тях. Сведени са до минимум наречията.

Моля ви, осведомете практиката, господа езиковеди: кой издава нареждане от нашия не чак толкова богат език да бъдат изхвърляни не само думи, но и форми? Кому всъщност дължим окастриянето на българския синтаксис? В даден миг редакторът ни съобщаваше, че определена дума вече не е за употреба - откъде и от кого въпросният редактор бе получил тази заповед? И защо не знаехме с какво е аргументирана тя?

Убедена съм, че срещу осакатяването на българския език има единствено средство: да го обичаш. Тогава за тебе е все едно кой окачва над витрината си надписи с латиница и кой го използва неграмотно, глупаво. Лошото е, че все по-ограничен процент българи обичат и умеят да си служат с този език. За това носи отговорност и дори вина нашето образование. Не е ли наистина тревожно, че народ, който се гордее с единайсет века собствена писменост, никак не е склонен да пише? А тогава, когато го върши, то не е за пред хората?

Защо?

Нещо в словесното ни образование куца, и то как. Другаде карат студента да пише и пише, вместо да говори за тройка (каквито са масовите случаи по нас). А утре същият студент ще образува децата ни, изисквайки от тях да изпеят някакво граматично правило без практическо покритие. Също другаде учениците имат редовни часове по

"словесно богатство" - втъпяват им думи и думички, които иначе няма откъде да научат. Нали не всеки се ражда в културно семейство, та трябва да разчита на училищната програма - тя е длъжна да го научи на сносен говор, на прилично писмено изразяване. Къде става туй по нас?

Днес с право мнозина роптаят срещу езика на българския печат. Той обаче е не въпрос на езикознание, а на домашно възпитание - така не се изразява възпитаният човек. Защо никой не възроптава против езика на учебниците и преподаването ни? Не е ли ясно, че в училище учат българина да говори със стотина думи? Останалите са неправилни, неуместни, тоест изхвърлени от употреба. И никой не казва на децата: защо така?

Езикова сиромашия преминава и по-нагоре. Във висшето образование, в обществената практика. За престиж е възприето да бъдат употребявани учени термини, без да бъдеш наясно по употребата им. Неудобно е да наблюдаваме това по Националната телевизия - там се леят думи с неясно за говорещия съдържание. Кажете, нормално ли е пълнолетен човек да произнесе дума, без да знае що означава тя?

Всъщност, отнесох се. Мисълта ми беше, а тя по-скоро е въпрос: на кой етап от българското образование деца, юноши и младежи научават родния си език? Тук вече отговор имам: на никой. Идват чак докторанти, които за първи път чуват, че техният опус трябва да се състои от увод, изложение и заключение. (Отличници по филология!) Четем произведения на доценти, където запетаите се намират на странни места. И невинаги това е грешка на доцентите - тъй много и противоречиви правила по въпроса объркаха грамотността ни.

Досадно, че дори и унижително е начесто да се успоредяваме с развитите страни. Силим се да вземем от тях какво не, а би следвало да помислим за още нещо: как у тях правят от всекиго човек грамотен. Там уличният метач говори както и студентът - еднакво прилично. Вероятно и двамата са в състояние да се изразят писмено по почти същия начин. Защо по нас това го няма? Длъжни сме да настояваме пред инстанциите, чийто дълг е да програмират образованието на българина: нека се загрижат населението ни да стане грамотно! Словесно и писмено - както дори по време на килийните училища в Българско.

Български език и литература, 2008, № 1.